

“ความทรงจำร่วม” ในฐานะวิธีวิทยาการศึกษา “เรื่องเล่าจากเบื้องล่าง”¹

กฤษฎณะ โชติสุทธิ²

บทคัดย่อ

บทความนี้ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำร่วม เพื่อแสดงให้เห็นวิธีวิทยาในการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่าง โดยแบ่งการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ หนึ่ง พัฒนาการการศึกษาความทรงจำร่วม สอง ความแตกต่างและแนวทางการศึกษาความทรงจำกับประวัติศาสตร์กระแสหลัก สาม การศึกษาความทรงจำแห่งชาติ และ สี่ การศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่างผ่านแนวคิดความทรงจำร่วม จากการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องพบว่า ท่ามกลางวิธีวิทยาในการศึกษาความทรงจำร่วมที่มีหลากหลายแนวทางการสร้างความทรงจำแห่งชาติถือเป็นหนึ่งในแนวทางที่นิยมใช้ในการศึกษาแนวทางความทรงจำแห่งชาติได้แสดงให้เห็นถึงเป้าประสงค์และความพยายามของรัฐบาลในการจัดการความทรงจำของผู้คน เพื่อให้การดำเนินชีวิตของผู้คนเป็นไปตามเป้าประสงค์ของรัฐบาล เนื่องจากความทรงจำได้ยึดโยงผู้คนให้สัมพันธ์กับเวลา ทั้งเวลาของอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังนั้น การศึกษาความทรงจำร่วมนั้นจึงมีความสำคัญในฐานะแนวทางที่ยึดโยงกับการแสวงหากรอบทางสังคมที่ส่งผลต่อความทรงจำร่วมให้แตกต่างกันออกไปของแต่ละสังคม หากกรอบทางสังคมมีลักษณะเหลื่อมหรือทับซ้อนกันแบบไม่แนบสนิทกับกรอบหรือทิศทางของ

* วันที่รับบทความ 23 มีนาคม 2567; วันที่แก้ไขบทความ 1 กันยายน 2567; วันที่ตอบรับบทความ 8 กันยายน 2567

¹ บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง *สหายคอมมิวนิสต์ไทย-พม่า: การดำรงอยู่ของความทรงจำร่วมทางสังคมข้ามพรมแดนบนพื้นที่บ้านเสาคหิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน* ภายใต้แผนงานวิจัย “เรื่องเล่าในพื้นที่ทางสังคม และอำนาจจากเบื้องล่าง ของกลุ่มชาติพันธุ์และคนชายขอบ” ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2565

² อาจารย์ประจำหลักสูตรพม่าศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

รัฐบาล อาจส่งผลให้เรื่องเล่าของผู้คนที่ถือเป็นเรื่องเล่าจากเบื้องล่างสามารถสร้าง ความทรงจำร่วมที่แตกต่างจากความทรงจำแห่งชาติ นอกจากนี้ เรื่องเล่าที่เกิด จากเบื้องล่างอาจเป็นความทรงจำที่ปะทะ ประสาน หรือคัดง้างกับความทรงจำ แห่งชาติ วิธีวิทยาการศึกษาความทรงจำร่วมจึงแสดงให้เห็นถึงความทรงจำที่ หลากหลายภายในสังคม อันเป็นผลมาจากกรอบทางสังคมที่เปิดกว้างและยืดหยุ่น

คำสำคัญ: ความทรงจำร่วม ความทรงจำแห่งชาติ เรื่องเล่าจากเบื้องล่าง กรอบ ทางสังคม

Collective Memories as a Methodology

Studying Narratives from Below

Kridsana Chotisut³

Abstract

This article provides a review of relevant literature on the concept of collective memory as a methodology for investigating narratives from below. The literature is categorized into four main themes: the theoretical evolution of collective memory, distinctions between collective memory and mainstream history studies, examinations of national memory, and the application of collective memory as a tool for studying narratives from below. Analysis of the literature reveals that the construction of national memory predominates as a methodological approach in examining collective memory. Studies of national memory illuminate governmental agendas in shaping public recollection, liking their time in the past, present, and future. Consequently, investigating collective memory serves as a crucial means to discern social frameworks within each society, which in turn relates to the formation of diverse collective memories. If the social frameworks do not conform with, or differ from the government's guidelines, this can potentially result in people's narratives being constructed from below which are differentiated from the national memory. Furthermore, narratives from below prospectively contest, coordinate, or subvert the national memory. The study of collective

³ Lecturer in Myanmar Studies, Department of Eastern Languages, Faculty of Humanities, Naresuan University

memory therefore proves the existence of multiple memories within a society, which result from the widening and flexibility of social frameworks.

Keywords: collective memory, national memory, narratives from below, social framework

1. บทนำ

หลังจากการศึกษาความทรงจำได้ถูกช่วงชิงการสร้างคำอธิบายจากนักชีววิทยามาสู่นักปรัชญา ความพยายามในการยกระดับการอธิบายความทรงจำของมนุษย์ได้กลายเป็นพื้นที่ให้นักวิชาการจากแขนงวิชาต่างๆ เข้ามาสร้างแนวทางในการศึกษา จนก่อให้เกิดแนวทางการศึกษาความทรงจำในลักษณะของการศึกษาข้ามศาสตร์ โดยแนวทางด้านสังคมศาสตร์ ได้อธิบายความทรงจำร่วม ที่สื่อความหมายถึงประสบการณ์ ความคิด และความรู้สึกของบุคคลในกลุ่มสังคมเดียวกัน แบ่งปันร่วมกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ บุคคลสำคัญ หรือ ประเพณี วัฒนธรรม ที่หล่อหลอมจนเกิดเป็นลักษณะร่วมของกลุ่ม โดยความทรงจำดังกล่าวมีการผลิตซ้ำ การส่งผ่าน และไหลเวียนภายในกลุ่มทางสังคม

ท่ามกลางการก่อตัวของลัทธิชาตินิยม รัฐได้สถาปนาความทรงจำแห่งชาติ เพื่อควบคุมชีวิตของประชาชนในเชิงเวลา ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ความทรงจำแห่งชาติได้มีการส่งผ่านประสบการณ์ ความคิด และความรู้สึกของคนเพื่อให้คนในชาติเกิดการแบ่งปันร่วมกัน โดยความทรงจำดังกล่าวเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญ บุคคลสำคัญ หรือประเพณี วัฒนธรรม ที่ทำหน้าที่ในการหล่อหลอมอัตลักษณ์ของชาติ สร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาล และเป็นกรอบแนวทางของรัฐและผู้คนในการเดินทางสู่อนาคต อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของผู้คน เรื่องราวที่เกิดขึ้น ประสบการณ์ มุมมอง เสียงของบุคคลชายขอบ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเทคโนโลยี ได้ส่งผลให้รัฐไม่สามารถสถาปนาความทรงจำแห่งชาติได้อย่างเบ็ดเสร็จและครอบคลุม จนเกิดความทรงจำที่แตกต่างระหว่างความทรงจำร่วมจากเบื้องล่างกับความทรงจำแห่งชาติที่สถาปนาจากเบื้องบน

จากที่กล่าวมาข้างต้น บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงวิธีวิทยาในการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่างผ่านการใช้ความทรงจำร่วมเป็นเครื่องมือในการศึกษา โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย หนึ่ง พัฒนาการการศึกษาความทรงจำร่วม สอง ความทรงจำกับประวัติศาสตร์กระแส

หลัก: ความแตกต่างและแนวทางการศึกษา สาม การศึกษาความทรงจำแห่งชาติ และ สี่ การศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่างผ่านแนวคิดความทรงจำร่วม

2. พัฒนาการการศึกษาความทรงจำร่วม

จุดเริ่มต้นของการศึกษา “ความทรงจำ” ของมนุษย์ ระยะแรกแนวทางในการการศึกษาดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบการอธิบายความทรงจำในเชิงสรีรวิทยา โดยความทรงจำของมนุษย์เกิดจากกลไกการทำงานของระบบประสาทอันซับซ้อน และถูกจัดเก็บภายในสมองของมนุษย์ กระทั่ง ค.ศ. 1896 นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส นาม Henri Bergson ได้ตีพิมพ์หนังสือเรื่อง *Matière et Mémoire* หรือในชื่อภาษาอังกฤษว่า *Matter and Memory* เขาได้ขยายคำอธิบายจากเดิมที่ “ความทรงจำ” ถูกยึดโยงเข้ากับกลไกการทำงานของร่างกาย กระทั่ง Bergson ได้เสนอแนวคิดที่เข้าไปตั้งคำถาม และขยายคำอธิบายเดิม ด้วยการอธิบายความทรงจำรูปแบบต่างๆ พร้อมกับข้อเสนอความว่า ความทรงจำไม่ได้จำกัดการทำงานไว้เพียงสมอง แต่ความทรงจำถูกยึดโยงด้วย “เวลา” (time) ความต่อเนื่องของระยะเวลา และความทรงจำในทัศนะของ Bergson ยังเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่าง “จิตใจ” (mind) กับ “สสาร” (matter) (Bergson, 1991: 13)

การศึกษาของ Bergson ได้ส่งผลต่อวิธีคิดและมุมมองของมนุษย์ที่มีต่อโลกและชีวิต ต่อมาแนวคิดของ Bergson ถูกขยายการใช้ความทรงจำเป็นวิธีวิทยาในเชิงสังคมวิทยาหลังจาก Maurice Halbwachs นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งการศึกษาความทรงจำร่วม ได้ขยายอธิบายที่เกี่ยวข้องกับความทรงจำ Halbwachs นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส มีชีวิตระหว่าง ค.ศ. 1877-1945 เขาได้พัฒนาแนวคิดความทรงจำร่วมเป็นงานศึกษา 3 ชั้น ที่เน้นการศึกษากรอบทางสังคมเป็นแกนกลางของการศึกษา ประกอบด้วย หนึ่ง *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* ตีพิมพ์ ค.ศ. 1925 สอง *La Topographie Légendaire des Evangiles en Terre Sainte: Etude de Mémoire Collective* ตีพิมพ์ ค.ศ. 1942 และสาม *La Mémoire Collective* ตีพิมพ์ ค.ศ. 1950 หนังสือของ Halbwachs ได้รับการแปลในเวลาต่อมา โดย

เล่มที่หนึ่งและสองได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Coser ใน ค.ศ. 1992 ภายใต้หนังสือชื่อ *On Collective Memory* และเล่มที่สาม ได้รับการแปลโดย Francis J. Ditter และ Vida Yazdi Ditter ใน ค.ศ. 1980 ภายใต้ชื่อ *The Collective Memory* อย่างไรก็ตาม Halbwachs กลับไม่ได้เห็นความนิยมในงานศึกษาของตนที่กลายเป็นหมุดหมายสำคัญในการศึกษาความทรงจำร่วม เนื่องจากเขาได้เสียชีวิตในวันที่ 16 มีนาคม ค.ศ. 1945

แม้ Halbwachs จะเห็นด้วยกับแนวคิดความต่อเนื่องของระยะเวลาที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของความทรงจำที่นำเสนอโดย Bergson แต่คำถามสำคัญของ Halbwachs ทำให้เกิดการขยายแนวทางในการศึกษาความทรงจำ คือ การมุ่งเป้าไปยังการตั้งคำถามต่อแหล่งที่มาของความทรงจำภายในตัวของปัจเจกบุคคลว่า “ความทรงจำดังกล่าวมีลักษณะที่เป็นอิสระและปราศจากอิทธิพลของสังคมได้หรือไม่” รวมถึง “แหล่งที่มาของความทรงจำมีที่มาจากที่ใด” โดย Halbwachs ได้ให้ข้อเสนอว่า “ความทรงจำของปัจเจกบุคคลล้วนมีที่มาจากกลุ่มทางสังคม เพราะปัจเจกบุคคลสังกัดอยู่ในกลุ่มทางสังคม และปัจเจกบุคคลต่างมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยกลุ่มทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ศาสนา ชนชั้นต่างมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจนเกิดเป็นกรอบทางสังคม (social frameworks) และเป็นที่มาของความทรงจำร่วมกัน” (Halbwachs, 1992: 38-40)

ข้อเสนอดังกล่าวของ Halbwachs ได้ขยายคำอธิบายของ Bergson ที่มองความทรงจำเป็นกระบวนการภายในตัวปัจเจกบุคคล จน Halbwachs ได้รับการยกย่องว่า ข้อเสนอดังกล่าวถือเป็นหมุดหมายที่สำคัญในการศึกษาความทรงจำร่วม (collective memory) นอกจากนี้ Halbwachs ยังมองว่า การทำความเข้าใจความทรงจำของปัจเจกบุคคลสามารถทำได้จากการทำความเข้าใจกรอบทางสังคม ในส่วนความทรงจำของปัจเจกบุคคลที่ไม่ได้เกิดจากกรอบทางสังคม มีเพียงภาพของความฝัน เพราะภาพของความฝันขาดโครงสร้างและองค์กรทางสังคม ช่วงเวลาภายหลังจาก Halbwachs ได้ขยายขอบเขตในการศึกษาความทรงจำได้มีการใช้แนวคิดความทรงจำร่วมเป็นเครื่องมือในการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งในแง่ของการใช้การศึกษาความทรงจำในฐานะของเครื่องมือในการอธิบาย

ปรากฏการณ์ และการใช้การศึกษาความทรงจำร่วมในฐานะของการกลับมาวิพากษ์แนวคิดของตนเอง จนการศึกษาความทรงจำร่วมมิได้เป็นเพียงแนวคิดที่ยึดติดกับแขนงวิชาสังคมวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีการบูรณาการระหว่างสาขาวิชาต่างๆ ในการสร้างคำอธิบายต่อความทรงจำร่วม

การแพร่กระจายของแนวคิดความทรงจำร่วม Astrid Erll ได้ชี้ให้เห็นลักษณะการขยายตัวของการศึกษาความทรงจำร่วมภายในประเทศฝรั่งเศส โดยช่วงทศวรรษ 1980 แนวคิดของ Pierre Nora ในเรื่องแหล่งความทรงจำ (lieux de mémoire) ได้สร้างแรงกระเพื่อมสำคัญในวงการการศึกษาความทรงจำร่วม จนนำไปสู่ข้อถกเถียงการทำหน้าที่เป็นตัวแทนของอดีตระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ และมีการขยายประเด็นในการศึกษา โดยนักคิดชาวฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งได้ใช้แนวคิดสงครามความทรงจำ (memory wars) อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศอื่น ในขณะที่การวิจัยด้านความจำร่วมที่สำคัญในอเมริกาได้มีต้นกำเนิดในแวดวงการศึกษาการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ การศึกษาความบาดเจ็บทางจิตใจ และการวิพากษ์วิจารณ์การเป็นตัวแทนของสำนักคิดหลังโครงสร้างนิยม ขณะที่สหราชอาณาจักรได้มีการพัฒนาแนวคิดความทรงจำจากสำนักวัฒนธรรมศึกษา และเกี่ยวพันกับงานประวัติศาสตร์เชิงบอกเล่า ส่วนในประเทศเยอรมนีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจดจำการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ การสำนึกผิดของชาติ ได้มีอิทธิพลสำคัญต่อการศึกษาความทรงจำ (Erll, 2011: 10-11) ต่อมาได้มีการศึกษาความทรงจำร่วมในมิติต่างๆ จากหลากหลายสาขาวิชา และเกิดการศึกษาข้ามศาสตร์ ท่ามกลางความหลากหลายและพัฒนาการของการศึกษาความทรงจำร่วม กลับมีการตั้งคำถามถึงความแตกต่างทางวิธีวิทยาระหว่างการศึกษาทางประวัติศาสตร์กระแสหลักกับการศึกษาความทรงจำร่วม เนื่องจากทั้งสองวิธีวิทยาท่างมุ่งศึกษาไปยังเรื่องราวของอดีต

3. ความทรงจำกับประวัติศาสตร์กระแสหลัก: ความแตกต่างและแนวทางการศึกษา

แนวทางการศึกษาความทรงจำได้ถูกตั้งคำถามจากนักวิชาการจำนวนมากถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กระแสหลักและความทรงจำ เนื่องจากทั้งคำว่า “ประวัติศาสตร์” และ “ความทรงจำ” ล้วนเป็นคำที่สื่อความหมายไปยังเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตที่ผ่านพ้นมา ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้ผู้เขียนจะนำการศึกษาของนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่ได้อธิบายถึงความแตกต่างทั้งในแง่ของความหมายและแนวทางในการศึกษา จนแสดงให้เห็นถึงแนวทางในการศึกษาความทรงจำที่มีวิธีวิทยาในการศึกษาที่แตกต่างจากประวัติศาสตร์กระแสหลัก

การตั้งคำถามต่อความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ต้องการค้นหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในอดีตกับความทรงจำร่วมที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของอดีตในปัจจุบัน เริ่มปรากฏตั้งแต่งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ “อดีต” โดย David Lowenthal เสนอว่า การศึกษาความทรงจำ ประวัติศาสตร์ และโบราณวัตถุ ถือเป็นสามเส้นทางที่สำคัญในการทำความเข้าใจอดีต ในคำอธิบายของแต่ละเส้นทางต้องใช้อีกเส้นทางควบคู่กันไป เพื่อให้การค้นหาค้นหาอดีตมีความน่าเชื่อถือ โดยโบราณวัตถุเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดความทรงจำ ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการยืนยัน และย้อนเวลากลับไปในอดีต “...สิ่งประดิษฐ์จำนวนมากจึงมีต้นกำเนิดเพื่อเป็นอนุสรณ์หรือพยานทางประวัติศาสตร์” (Lowenthal, 1985: 249) อย่างไรก็ตาม ในเชิงวิธีวิทยา ผู้ที่ถูกขนานนามว่าเป็นบิดาแห่งการศึกษาความทรงจำร่วมอย่าง Halbwachs ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างของวิธีวิทยาในการศึกษาความทรงจำร่วม โดยเขาได้ยืนยันถึงหลักการโดยทั่วไปของความแตกต่างระหว่างวิธีวิทยา

ข้อเสนอสำคัญของ Halbwachs ที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลักกับความทรงจำร่วมคือ นักประวัติศาสตร์เป็นเสมือนตัวแทนของอดีตที่แตกต่างกัน เนื่องจากประวัติศาสตร์เริ่มต้นเมื่อสิ่งสืบทอดได้สิ้นสุดลง ประวัติศาสตร์สามารถแสดงความทรงจำของ

เผ่าพันธุ์มนุษย์ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ผ่านการใช้สติปัญญา การวิพากษ์วิจารณ์ และปราศจากการใช้อารมณ์ความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษา จนกลายเป็นรูปแบบหลักในการสร้างความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอดีต โดยประวัติศาสตร์จะมีการตรวจสอบจากกลุ่มภายนอก ในทิศทางตรงกันข้าม ความทรงจำได้แสดงให้เห็นความคล้ายคลึงของอดีตกับปัจจุบัน โดยความทรงจำเป็นที่จัดเก็บสิ่งสืบทอดในอดีตที่มีความต่อเนื่องกับปัจจุบัน และมีขอบเขตที่ไม่แน่นอน ทุกความทรงจำร่วมต่างเรียกร้องการถูกค้ำจุนจากกลุ่มทางสังคม และมีการตรวจสอบภายในกลุ่ม และแตกต่างจากประวัติศาสตร์ที่มีการตรวจสอบจากภายนอก (Halbwachs [1926] 1950: 78-84)

Pierre Nora ได้สนับสนุนแนวความคิดของ Halbwachs โดย Nora ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างแนวทางในการศึกษาความทรงจำและประวัติศาสตร์กระแสหลัก โดยความทรงจำจะยึดโยงกับเข้ากับแหล่งที่ตั้งต่างๆ ในขณะที่ประวัติศาสตร์ยึดโยงกับเหตุการณ์ต่างๆ (Nora, 1989: 22) อีกทั้ง Nora ยังได้แสดงข้อแตกต่างทั้งในมิติของเวลา และการดำรงอยู่ของความทรงจำ โดยเขากล่าวว่า ความทรงจำมีชีวิต และสร้างตัวตนในสังคมที่มีชีวิตอยู่ตลอดเวลา มีวิวัฒนาการที่ถาวรอันเกิดจากวิภาษวิธีระหว่างการจำและการลืม โดยความทรงจำสามารถถูกทำให้บิดเบือนได้ในภาวะไม่รู้สึกรู้ตัว ในทางตรงกันข้ามประวัติศาสตร์เป็นการสร้างใหม่ มีความไม่แน่นอนตลอดเวลา และไม่มีคุณสมบัติ ส่วนมิติของเวลา ความทรงจำจึงมีลักษณะของปรากฏการณ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นเครื่องพันนาการเราในปัจจุบันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ขณะที่ประวัติศาสตร์ถือเป็นตัวแทนของอดีตที่สิ้นสุดลง (Nora, 1996: 3) อีกทั้งความคิดของ Nora ได้โต้แย้งแนวความคิดของนักประวัติศาสตร์ที่มองว่า ความทรงจำเป็นเพียงเครื่องมือชนิดหนึ่งที่ใช้ในการหาความจริงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งต้องมีทั้งการวิเคราะห์ พิสูจน์ความจริง ประยุกต์ ผ่านระเบียบวิธีทางด้านประวัติศาสตร์ เพื่อให้ได้เป็นข้อมูลที่มีหลักฐานชัดเจน (Nora, 1989: 7)

Pierre Nora ได้นำเสนอแนวคิดที่เรียกว่า แหล่งของความทรงจำ (site of memory) โดยความทรงจำได้ตกผลึกและเปิดเผยตัวมันเองในช่วงเวลาที่มี

ความเฉพาะทางประวัติศาสตร์ (Nora, 1989: 7) นอกจากนี้ Nora ยังแบ่งแหล่งของความทรงจำเป็น 3 ลักษณะคือ วัตถุ สัญลักษณ์ และการปฏิบัติ อีกทั้งแหล่งของความทรงจำยังนำไปสู่การหยุดเวลา การหยุดกลไกที่ทำให้ลืม จนนำไปสู่การตายที่เป็นอมตะ และการทำให้เป็นวัตถุของสิ่งที่ไม่เป็นวัตถุ (Nora, 1989: 19) แม้ความพยายามในการสถาปนาการศึกษาความทรงจำร่วมให้กลายเป็นวิธีวิทยา จะมีการดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง แต่นักวิชาการจำนวนหนึ่งยังคงเสนอข้อคิดเห็นที่แตกต่างจากการแยกวิธีวิทยาของทั้งสองแนวทาง ไม่ว่าจะเป็นการมองความทรงจำเป็นหนึ่งในเครื่องมือทางประวัติศาสตร์ที่ใช้หาข้อเท็จจริงในอดีต หรือการมองความทรงจำและประวัติศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษาอดีตที่มีความเกี่ยวพันระหว่างกัน

อย่างไรก็ดี Barry Schwartz ได้มีมุมมองต่อแนวทางการศึกษาด้านประวัติศาสตร์กระแสหลักกับความทรงจำร่วม ที่สอดคล้องกับข้อเสนอของ Halbwachs กับ Nora เนื่องจากวิธีวิทยาของความทรงจำร่วมได้เน้นย้ำถึงการหวนระลึกถึงอดีต ไม่ได้แสวงหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในอดีต (Schwartz, 2000: 11) จนทำให้การศึกษาความทรงจำไม่สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้ จนวิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์กระแสหลักและความทรงจำมีเป้าหมายในการศึกษาที่แตกต่างกัน

ความพยายามแบ่งแยกการศึกษาความทรงจำออกจากรูปแบบการศึกษาทางประวัติศาสตร์กระแสหลัก Peter Novick (1988) เสนอว่า จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์โดยธรรมชาติของมันจะมุ่งเน้นไปยังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วและไม่ได้เกิดในขณะนี้ นักประวัติศาสตร์จะออกมาจากสถานการณ์ที่แตกต่างจากบุคคลที่อยู่ร่วมในเหตุการณ์ แต่แนวทางในการศึกษาความทรงจำกลับมีความชัดเจนในการมีความรู้สึกเป็นส่วนประกอบ ความทรงจำร่วมไม่ได้เป็นเรื่องของเวลา อีกทั้งความทรงจำร่วมได้ปฏิเสธอดีตของวัตถุที่ผ่านมาแล้ว และใช้ความทรงจำในการยืนยันเพื่อการแสดงตัวตนของพวกเขาอย่างต่อเนื่อง ปกติความทรงจำจะเข้าถึงการแสดงบางความจริงที่เป็นนิรันดร์หรือความทรงจำที่จำเป็นสำหรับกลุ่ม โดยความทรงจำร่วมก่อตัวขึ้นเมื่อการมาถึงของการกำหนดความจริงที่นิรันดร์ และ

รวมเป็นตัวตนที่เป็นนิรันดร์สำหรับสมาชิกของกลุ่ม ด้านการเปรียบเทียบที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างชัดเจน James Wertsch (2008) ได้แสดงการเปรียบเทียบและสรุปความทรงจำร่วมทางสังคมกับรูปแบบของประวัติศาสตร์ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงความแตกต่างระหว่างการศึกษาความทรงจำร่วมกับประวัติศาสตร์

ความทรงจำร่วม	รูปแบบของประวัติศาสตร์
อัตวิสัย	วัตถุวิสัย
ทัศนคติของปัจเจกบุคคล	ห่างไกลจากการใช้ทัศนคติ
มีการสะท้อนกลับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกรอบทางสังคมของกลุ่มคน	ไม่มีการสะท้อนกลับจากกรอบทางสังคม
ไม่มีทัศนคติของตัวตน	มีการวิพากษ์วิจารณ์ และสะท้อนทัศนคติ
มีความคลุมเครือที่เกิดจากแรงจูงใจและการตีความหมายของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น	ตระหนักถึงความคลุมเครือ
ปฏิเสธ “อดีต” ของเหตุการณ์	มุ่งเน้นไปยังประวัติศาสตร์
เชื่อมต่ออดีตเข้ากับปัจจุบัน	ทำให้อดีตแตกต่างจากปัจจุบัน
ขาดมุมมองของประวัติศาสตร์หรือบริบทและต่อต้านประวัติศาสตร์	มีมุมมองต่อเหตุการณ์ในอดีตว่า เป็นสิ่งตอนนั้น ไม่ใช่ตอนนี้ (สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว และไม่ได้เกิดขณะนี้)

ที่มา: Wertsch (2008: 150)

จากตารางที่ 1 การแบ่งดังกล่าวของ Wertsch แม้จะเป็นการแบ่งแบบง่าย โดยเน้นการอ้างหลักการของ Novick แต่ Wertsch ได้ยืนยันถึงความจำเป็นในการตั้งแนวทางในการศึกษาความทรงจำร่วมออกจากรูปแบบของประวัติศาสตร์กระแสหลัก เพื่อเป็นประโยชน์ในเชิงวิวิธวิทยา นอกจากนี้ ความทรงจำยังมีหน้าที่บางประการที่แตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ งานศึกษาของ Jan Assmann เรื่อง *โมเสสชาวอียิปต์: ความทรงจำของอียิปต์ในลัทธิเอกเทวนิยมตะวันตก* เขาได้

กล่าวแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ผ่านการมองไปยังโมเสส เขาพบว่า โมเสสไม่ได้เป็นบุคคลทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากไม่มีบันทึกทางประวัติศาสตร์ยืนยันอย่างชัดเจน แต่โมเสสกลับเป็นบุคคลในความทรงจำ แตกต่างจากกษัตริย์อาเคนาเทนของอียิปต์ ผู้ที่ก่อตั้งศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว แต่ชนบศาศนาดังกล่าวไม่ได้รับการส่งผ่านสืบทอด ทำให้อาเคนาเทนเป็นได้เพียงบุคคลทางประวัติศาสตร์ แต่ไม่ได้เป็นบุคคลในความทรงจำ (Assmann, 1997: 2)

กระทั่ง Assmann ได้เสนอ “ประวัติศาสตร์แห่งความทรงจำ” เป็นเครื่องมือในการศึกษาอดีตที่ถูกจดจำ ผ่านการศึกษาโครงเรื่องของชนบ ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหา ความต่อเนื่องของยุคสมัย และความไม่ต่อเนื่องของการอ่านอดีต (Assmann, 1997: 8-9) อีกทั้งเรื่องราวการอพยพของชาวยิวที่ดูไม่มีความเป็นไปได้ในชีวิตจริง แต่กลับกลายเป็นแกนหลักในการนิยามชาวยิว โดย Avishai Margalit ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะของเรื่องเล่า เขากล่าวว่า เส้นทางของความทรงจำที่นำไปสู่เหตุการณ์การอพยพของชาวยิว เป็นเส้นทางที่ได้รับอนุญาตและได้รับการยอมรับตามประเพณีของชุมชน ขณะที่การเชื่อมประวัติศาสตร์อื่นๆ เข้ากับความทรงจำดั้งเดิม จะได้รับอนุญาตหรือถูกห้าม ขึ้นอยู่กับจารีตของความทรงจำดั้งเดิม (Margalit, 2002: 60) ขณะเดียวกัน ความทรงจำชาวยิว เรื่องการอพยพจากอียิปต์ที่ผู้คนเชื่อในเหตุการณ์ดังกล่าว แต่เมื่อความทรงจำถูกวิพากษ์จากประวัติศาสตร์ถึงข้อเท็จจริงที่มีความเป็นไปได้ ชุมชนก็พร้อมที่จะเปลี่ยนสถานะของเหตุการณ์ให้กลายเป็นตำนาน (Margalit, 2002: 59) ความสำคัญของความทรงจำต่อชุมชนจึงมีอิทธิพลสำคัญต่อกรอบทางสังคม ขณะที่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จะได้รับอนุญาตให้เข้าไปมีบทบาทในสังคมต่อเมื่อได้รับการยอมรับจากสมาชิกภายในชุมชน

4. การศึกษาความทรงจำแห่งชาติ

“ประวัติศาสตร์เป็นผลผลิตที่อันตรายที่สุดที่เคมีแห่งสติปัญญาได้ปรุงแต่งขึ้นมา ประวัติศาสตร์ได้ทำให้คนทั้งชาติมีความรุนแรง หยิ่งยโส หมดความอดกลั้น และทะนงตัว”

(Lowenthal, 1985: 365)

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ท่ามกลางการปรากฏตัวและแพร่กระจายของลัทธิชาตินิยมไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก การเปลี่ยนแปลงในระดับของการเมืองกับเศรษฐกิจ ได้ทำให้ความเป็นอดีตกับปัจจุบันมีระยะห่างเพิ่มมากขึ้น จนผู้คนไม่มีความสามารถที่จะจดจำชีวิตเมื่อสองสามทศวรรษที่ผ่านมา อดีตระหว่างช่วงเวลาที่ยาวเปล่าจึงต้องถูกเติมเต็มโดยนักประวัติศาสตร์มืออาชีพ ซึ่งดำเนินการเติมเต็มประวัติศาสตร์นับตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยเป็นการพูดเพื่อคนรุ่นก่อน และมอบประวัติศาสตร์ให้แก่พวกเขา (Gillis, 1994: 7-8)

ชาตินิยมกับความทรงจำถือเป็นหนึ่งในประเด็นที่นักวิชาการจำนวนมากต่างตระหนักถึงความสำคัญ ทั้ง Ernest Renan, Benedict Anderson และ Eric Hobsbawm and Terence Ranger ต่างมีการกล่าวถึงความทรงจำในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาติ Renan นำเสนอความเป็นชาติในหลักการเชิงจิตวิญญาณ ด้วยการครอบครองมรดกความทรงจำอันยาวนานร่วมกัน โดยประชาชนต่างมีเกียรติยศร่วมกันในช่วงเวลาอดีต และตั้งใจจะสานต่อในปัจจุบัน และแก่นแท้ของชาติคือ การที่สมาชิกของชาติมีสิ่งที่เหมือนกัน พร้อมๆ กับการที่พวกเขาต้องลืมหลายสิ่งหลายอย่าง (Renan, 1990 [1882]) ในส่วนการลืมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของมนุษย์ Anderson ได้นำการลืมาเป็นกลไกส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดลัทธิชาตินิยม เนื่องจากมนุษย์มีความจำเสื่อม อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายในจิตสำนึกตามธรรมชาติของมนุษย์ (Anderson, 1991: 204) ขณะเดียวกัน Billing ได้เสนอว่า นอกเหนือจากความพยายามในการสร้างสถานะความจำเสื่อมร่วมกัน และไม่เพียงอดีตที่ถูกทำให้ลืมร่วมกัน แต่ยังมีการลืมปัจจุบันควบคู่กันไป (Billing, 1995: 38)

ความพยายามในการหยิบใช้อดีต ทั้ง Hobsbawm and Ranger (2015 [1983]) มองว่า ระหว่าง ค.ศ. 1870 ถึง ค.ศ. 1914 หน่วยงานของรัฐได้คิดค้น ประเพณีใหม่ๆ ให้มีความเชื่อมโยงกับอดีตที่สมมติขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนี้ จึงมีการสถาปนาวันหยุดที่ระลึกอย่างกว้างขวาง และการก่อสร้างอนุสรณ์สถาน แห่งชาติ โดยพื้นที่สาธารณะของรัฐในแต่ละพื้นที่ รัฐมีความชอบธรรมในการ จัดการในเชิงพื้นที่ Halbwachs และ Nora ต่างเสนอว่า ความทรงจำร่วมทาง สังคมของกลุ่มต่างๆ เป็นโครงสร้างที่ควบคุมโดยผู้มีอำนาจเพื่อกำหนดความ ทรงจำเหล่านั้น ด้าน Edward S. Casey ได้แสดงให้เห็นว่า ความทรงจำที่รัฐนำมา ใช้ในพื้นที่สาธารณะเป็นการนำอดีตมาสร้างใหม่ซึ่งมองได้เป็นสองรูปแบบคือ หนึ่ง การค้นพบของอดีตที่พลอมมีแสงสว่าง และทำให้มันเป็นสิ่งที่พึงพอใจ สอง คิด ทบทวนใหม่ของรูปแบบเดิมว่ามันมีความสำคัญ (Casey, 2004: 29)

ขณะเดียวกัน ลำดับชั้นของอำนาจยังส่งผลต่อการควบคุมความทรงจำ ร่วม Paul Connerton (1989) กล่าวว่า “การควบคุมความทรงจำร่วมของสังคม ส่วนใหญ่จะกำหนดเงื่อนไขลำดับชั้นของอำนาจ...ประสบการณ์ของเราในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับรับรู้ของเราต่อภาพในอดีต และ...ภาพในอดีตของเรามัก ทำหน้าที่สร้างระเบียบสังคมในปัจจุบันให้ถูกต้องตามกฎหมาย” (Connerton, 1989: 1-3) โดยรัฐถือเป็นตัวแสดงสำคัญในการสร้างความทรงจำร่วม เนื่องจาก รัฐต้องอาศัยการใช้รูปแบบความต่อเนื่องของอดีต ปรับอดีตให้เหมาะสมกับ ปัจจุบัน และสร้างความน่าเชื่อถือต่ออนาคตของชาติให้แก่ประชาชน ผ่านการ สร้างความทรงจำร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐ (Mistal, 2003) ข้อเขียน ของ Mistal ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของรัฐที่ต้องสร้างความทรงจำร่วมและ ส่งทอดมายังประชาชน เพื่อให้เกิดความน่าเชื่อถือต่ออนาคตของชาติภายใต้การ จัดการของรัฐบาล ด้วยสถานะผู้ถือครองอำนาจอันชอบธรรมในการจัดการความ ทรงจำร่วมบนพื้นที่สาธารณะ

เมื่อรัฐบาลมีอำนาจอย่างชอบธรรมในการจัดการความทรงจำร่วมทาง สังคมบนพื้นที่สาธารณะจนซึมซับไปยังปัจเจกบุคคลและกลุ่มคน ภายใต้กรอบ

ทางสังคมที่ยอมรับในความทรงจำชุดที่ถูกผลิตซ้ำขึ้น ท่ามกลางวิธีการในการสร้างส่งผ่าน และผลิตซ้ำความทรงจำร่วม เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มคน กับอดีตที่ห่างไกล Connerton (1989) เสนอว่า พิธีรำลึกมีความสำคัญต่อความทรงจำของชุมชน เนื่องจากพิธีกรรมได้มีการจำลองบุคคลหรือเหตุการณ์จากอดีต นอกจากนี้ สถาบันต่างๆ ของรัฐยังทำหน้าที่ในการเก็บรักษา และตีความอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานของรัฐกับหลักสูตรการศึกษา โดยโรงเรียนและตำราเรียนถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ถ่ายทอดอดีตในอุดมคติ และส่งเสริมแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์และความสามัคคีของชาติ หนังสือเรียนได้รับการปรับปรุงและเขียนใหม่อยู่เสมอ เพื่อนำเสนอวิสัยทัศน์ในอดีตที่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐบาล (Mistal, 2003: 20) ขณะที่เทคโนโลยีการพิมพ์ได้ช่วยเปลี่ยนความเป็นท้องถิ่นไปสู่ระดับชาติ ผ่านการเน้นย้ำถึงอดีตที่มีร่วมกัน และการกล่าวซ้ำภาพและถ้อยคำอย่างต่อเนื่อง ให้กลายเป็นชุมชนระดับชาติ (Anderson, 1983)

ท่ามกลางอดีตที่มีจำนวนมหาศาล การเลือกอดีตที่จะนำมาปรับใช้ในปัจจุบันเพื่อสร้างความทรงจำร่วมจึงถือเป็นสิ่งสำคัญในการเลือก Anthony D. Smith ได้มองไปยังการสร้างสังคมร่วมกันผ่านการหวนกลับไปใช้ความทรงจำในอดีตของยุคทอง และวีรบุรุษในอดีต (Smith, 1997) ยุคทองและวีรบุรุษในอดีตจึงเป็นเรื่องราวที่รัฐนำมาใช้สร้างความต่อเนื่องของอดีต ที่ส่งผ่านมายังปัจจุบัน และสร้างความน่าเชื่อถือในอนาคต รวมทั้งการสร้างความทรงจำร่วมทางสังคมขึ้นมา และเป็นหนึ่งในการกระทำที่นำไปสู่การสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม โดยละครโทรทัศน์อิงประวัติศาสตร์ของไทยยังถือเป็นหนึ่งในการประกอบสร้างและการสื่อความหมายของความทรงจำร่วม งานศึกษาของ สรรรัตน์ จีรบวรวิสุทธิ และปรีดา อัครจันทโชติ (2563) พบว่า ละครอิงประวัติศาสตร์ของไทยมีหน้าที่ช่วยตอกย้ำอุดมการณ์ว่าด้วยลัทธิความภักดี ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงของรัฐบาล หรือทิศทางของประเทศ ยังปรากฏผ่านแหล่งของความทรงจำชนิดต่างๆ ในขณะที่ยานศึกษาของ กฤษณะ โชติสุทธิ (2562) พบว่า การเปลี่ยนแบบภาพบุคคล และลวดลายที่ปรากฏบนธนบัตรพม่า ได้สะท้อนความพยายามของรัฐบาล

ในการถ่ายทอดความเป็นชาติตามการนิยามของผู้ครองอำนาจในแต่ละช่วงเวลา ที่ต่างกันออกไป ขณะการถูกช่วงชิงการตีความองซานใหม่โดยขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย ค.ศ. 1988 ได้ส่งผลให้รัฐบาลเลือกกลับไปใช้เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และศาสนาพุทธเป็นความทรงจำแห่งชาติแทนองซาน

การตายอย่างโหดร้ายในสงครามของทหาร ยังถูกรัฐนำมาเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้เป็นความทรงจำร่วม งานศพที่เกิดจากสงครามโลก George L. Mosse (1990) ได้ข้อเสนอกจากการศึกษาพิธีงานฝังศพซึ่งถูกจัดโดยคณะกรรมการระดับชาติ เขาให้ข้อสังเกตว่า พิธีงานศพที่ถูกจัดขึ้น ดูเหมือนจะขัดแย้งกับความโหดร้ายของสงคราม แต่ความทรงจำที่มีต่อสงครามถูกเปลี่ยนแปลงประสบการณ์ของผู้คนให้เป็นความศักดิ์สิทธิ์เพื่อชาติ ผ่านความรู้สึกทางศาสนา การจัดงานเพื่อนักบุญและผู้เสียสละ บนสถานที่สำหรับการสักการะ และมีการทำให้เห็นว่าเหตุการณ์ในอดีตถือเป็นมรดกที่ควรเอาอย่าง อีกทั้งชีวิตที่ถูกฝังไว้ของบรรดาผู้เสียชีวิตจากสงคราม ยังแสดงถึงเส้นกั้นระหว่างความทรงจำของปัจเจกบุคคลกับความทรงจำร่วม เนื่องจากรัฐไม่ต้องการให้จดจำผู้เสียชีวิตคนไหนเป็นพิเศษ จึงสร้างสุสานทหารนิรนาม ผ่านกระบวนการทำให้ปราศจากการเป็นตัวบุคคลของความทรงจำแห่งชาติ

การประสานระหว่างการสร้างความทรงจำแห่งชาติกับความทรงจำของผู้คน งานศึกษาของ Xu Huanli et al. (2021) ศึกษาสวนสาธารณะเจิ้งเหอ พบว่า รัฐบาลได้สร้างความทรงจำร่วมให้เจิ้งเหอเป็นบุคคลยิ่งใหญ่ทางทะเล โดยรัฐบาลเชื่อมโยงตำบลจิ้นหนิงเข้ากับเจิ้งเหอ ด้วยการเปลี่ยนชื่อสวนสาธารณะเป็นชื่อเจิ้งเหอ และสร้างความทรงจำร่วมต่อเจิ้งเหอให้เป็นผู้รักชาติ และเป็นตัวอย่างให้ประชาชน อีกทั้งสวนสาธารณะถูกสร้างภายใต้ความร่วมมือระหว่างสำนักนายกรัฐมนตรีจีน รัฐบาลยูนนาน รัฐบาลเมืองคุนหมิง รัฐบาลเมืองตำบลจิ้นหนิง และประชาชน ในงานศึกษาความทรงจำข้ามแดนของ กฤษณะ โชติสุทธิ (2561) ยังพบว่า แรงงานพม่าในจังหวัดระนองจำนวนหนึ่งยังมีความทรงจำต่อองซานเป็นไปตามรูปแบบของรัฐ เนื่องจากการรับรู้เรื่องราวขององซานที่รัฐบาลสร้างในอดีต และกรอบทางสังคมของแรงงานพม่าข้ามแดนในปัจจุบันได้ทำหน้าที่

ในการให้ความหมายขององชาน ขณะเดียวกัน ความทรงจำแห่งชาติที่มีการส่งผ่านสู่ประชาชน ยังทำหน้าที่ในการสร้างชาติพร้อมๆ กับการทำหน้าที่ในการสร้างศัตรูทางประวัติศาสตร์ในการเมืองระหว่างประเทศ งานศึกษาของ วิเชียร อินทะสี (2565) พบว่า ความทรงจำร่วมของคนเกาหลีใต้เกี่ยวกับนางบำเรอสงครามและคนงานบังคับเกาหลีมีอิทธิพลต่ออัตลักษณ์ชาติ ความรู้สึกชาตินิยม และการกำหนดนโยบายต่างประเทศเกาหลีใต้ต้องการให้ญี่ปุ่นขอโทษอย่างเป็นทางการและจ่ายค่าชดเชยให้แก่ผู้ประสบเคราะห์กรรม จนความทรงจำร่วมของผู้คนกับความทรงจำแห่งชาติมีทิศทางเดียวกัน

5. การศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่างผ่านแนวคิดความทรงจำร่วม

การสร้างความทรงจำแห่งชาติ ได้กลายเป็นการเติมเต็มบางสิ่งที่ชาติต้องการลงไปในช่วงว่างระหว่างอดีตกับปัจจุบันของมนุษย์ ผ่านเครื่องมือต่างๆ มากมาย อาทิ ตำราเรียน ระบบการศึกษา คำอธิบายต่ออนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น ท่ามกลางการเติมเต็มช่องว่างระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดการลืมบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน ขณะที่บางสิ่งบางอย่างได้ถูกละเลย ไม่ถูกยกย่องเป็นส่วนหนึ่งของชาติ และบางสิ่งบางอย่างได้ถูกเรียกคืนหรือสร้างใหม่ เพื่อเติมเต็มช่องว่างระหว่างอดีตกับปัจจุบัน แม้ความชอบธรรมของรัฐในการสร้างความจำร่วมจะเป็นเงื่อนไขสำคัญ แต่การเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี การสื่อสาร และการข้ามเขตแดนของผู้คน ได้ก่อให้เกิดความสามารถในการสร้างการรับรู้ต่ออดีตด้วยตนเอง ความสามารถในการบันทึก การแพร่กระจายปัจจุบันที่กำลังกลายเป็นอดีต และการจินตนาการของมนุษย์ที่แตกต่างไปจากรัฐ สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดลักษณะที่แนบไม่สนิทระหว่างความต้องการของรัฐกับกรอบทางสังคมที่ดำรงอยู่ จนกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความทรงจำร่วมที่แตกต่างจากความทรงจำแห่งชาติ กระทั่งความทรงจำของเรื่องเล่าจากเบื้องล่างที่มีลักษณะปะทะ คัดจ้าง และต่อต้านความทรงจำแห่งชาติ

ความทรงจำแห่งชาติที่รัฐบาลได้พยายามสถาปนาและสงวนรักษา ได้ถูกท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น Nora (1996) ได้เสนอว่า ประวัติศาสตร์มีความศักดิ์สิทธิ์เพราะประเทศชาติมีความศักดิ์สิทธิ์ ประเทศชาติกลายเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ความทรงจำของฝรั่งเศสยังคงอยู่บนรากฐานอันศักดิ์สิทธิ์ แต่ลักษณะอันศักดิ์สิทธิ์ก็กลับถูกทำลายลงจากวิกฤตในช่วงทศวรรษ 1930 เมื่อรัฐถูกแยกออกจากชาติ ต่อมากระแสโลกาภิวัตน์ การทำให้เป็นประชาธิปไตย การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมมวลชนกับสื่อมวลชน รวมถึงพัฒนาการของสื่อ ได้สร้างการรับรู้ประวัติศาสตร์ของเราให้ขยายออกไปอย่างมหาศาล ดังนั้น ความทรงจำซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นมรดกของสิ่งที่ผู้คนรู้อย่างลึกซึ้ง ได้ถูกแทนที่ด้วยฟิล์มบางๆ ของเหตุการณ์ปัจจุบัน (Nora, 1996: 1-5)

นอกจากนี้ จากการเปลี่ยนแปลงของฝรั่งเศสได้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ กับความทรงจำแห่งชาติ Nora ยังแสดงให้เห็นว่า หลังจากสงครามได้เข้ามาทำหน้าที่แทนชาติ และภายหลังจากชาติสูญเสียด่านจาก การเป็นองค์ประธาน อดีตจะเป็นเพียงพื้นที่สำหรับการศึกษากับการได้รับความเคารพ ชาติทำหน้าที่เพียงรับใช้ และอนาคตต้องมีการวางรากฐาน โดยสงครามได้แทนที่ชาติ ชาติได้ปรับบทบาทจาก “เหตุ” เป็น “ผู้รับใช้” ส่วนประวัติศาสตร์ได้เป็นศาสตร์ของสังคม และความทรงจำได้กลายเป็นปรากฏการณ์ของบุคคลอย่างบริสุทธิ์ (Nora, 1996: 6) ประเด็นด้านความทรงจำแผ่ขยายไปไกลกว่าขอบเขตทางการเมือง หรือวัฒนธรรมที่เป็นทางการ ความทรงจำและเรื่องราวอื่นๆ กลายเป็นประเด็นหลักในการถกเถียงเรื่องอัตลักษณ์อันโดดเด่นในช่วงทศวรรษ 1980 และต้นทศวรรษ 1990 ทั้งเรื่องเพศ เพศวิถี และเชื้อชาติ ประกอบกับการอพยพย้ายถิ่น และการเปลี่ยนแปลงทางประชากร ได้สร้างแรงกดดันอย่างมากต่อการทำความเข้าใจความทรงจำร่วมกับวัฒนธรรมในสังคมตะวันตกทั้งหมด จนเกิดการถกเถียงอย่างเข้มข้นในพื้นที่สาธารณะ (Huyssen, 1995: 5)

อย่างไรก็ดี ความทรงจำแห่งชาติที่ถูกกำหนดโดยรัฐ ไม่ได้เป็นเพียงความทรงจำเดียวที่ครอบครองพื้นที่ทางสังคมที่เต็มไปด้วยความหลากหลาย และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ David Thelen ผู้ที่ศึกษาความทรงจำและประวัติศาสตร์

อเมริกา เสนอว่า การต่อสู้เพื่อครอบครองและการตีความทรงจำมีรากฐานมาจากความขัดแย้งของการมีส่วนร่วมระหว่างผลประโยชน์ กับค่านิยมทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมในปัจจุบัน โดยตัวแสดงเหล่านี้เรียกร้องต่อประชาชนเพื่อลบล้างเรื่องราวในอดีตบางเรื่อง การต่อรองระหว่างความทรงจำร่วม จนเสมือนเป็นบทสนทนาที่ไม่รู้จบ โดยการสร้างความทรงจำใหม่แต่ละครั้ง องค์ประกอบต่างๆ ถูกกดขี่ ถูกกลืน และเปลี่ยนรูปแบบเพื่อผสมรวมอีกครั้งหนึ่ง อาทิ การลืมนเรื่องราวความพ่ายแพ้ทางการทหารและทางการเมืองในสงครามเวียดนาม (Thelen, 1989: 1127) ด้าน James Fentress and Chris Wickman (1992) ได้นำเสนอถึงความซับซ้อนในการอธิบายความทรงจำของชาติ (national memory) กับข้อมูลจากแหล่งความทรงจำอื่นๆ ได้แก่ ชาวนา กรรมกร และผู้หญิง จนเขาทั้งสองได้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนระหว่างความทรงจำที่ได้รับการนิยามที่แท้จริงกับความทรงจำแห่งชาติที่ถูกสร้างโดยนายทุน โดยชาวนาและกรรมกรต่างแสดงออกทางความทรงจำที่สัมพันธ์กับครอบครัว สถานที่ การทำงาน และฤดูกาลที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม มากกว่าความทรงจำแห่งชาติที่ถูกส่งผ่านมายังประชาชน

ขณะเดียวกัน ความแตกต่างของกลุ่มคนในสังคมยังส่งผลให้เกิดความทรงจำที่แตกต่างจากความทรงจำแห่งชาติ John Bodnar (1944) ที่ศึกษาการสร้างความทรงจำในพื้นที่สาธารณะของสหรัฐอเมริกาช่วงศตวรรษที่ 20 พบว่ารัฐบาลมีการสร้างความทรงจำมาเป็นเวลาช้านาน แต่กลับส่งผลให้เกิดความตึงเครียดใน 3 ระดับ ได้แก่ ชุมชน ภูมิภาค และชาติ โดยระดับชุมชนกลุ่มท้องถิ่นได้ยื้อแย่งกับนักธุรกิจ ผู้เชี่ยวชาญ และกลุ่มผลประโยชน์แห่งชาติ ในการแข่งขันจัดการความทรงจำเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนา โดยท้องถิ่นได้พ่ายแพ้ต่อแรงกดดันจากวาทกรรมชาตินิยม โดยภูมิภาคมิดเวสต์ของอเมริกาเห็นว่า ชนชั้นสูงทางเศรษฐกิจเป็นผู้บุกเบิกทางเศรษฐกิจ จนอาจได้รับการส่งเสริมมากกว่าภูมิภาคอื่น อีกทั้งการสร้างความทรงจำสาธารณะของอเมริกาได้มุ่งเน้นไปยังระเบียบทางสังคมระดับชาติมากกว่าท้องถิ่น และเน้นหน้าที่พลเมืองที่เหนือกว่าสิทธิของผู้คน จนผลประโยชน์ของท้องถิ่นแทบไม่มีอิทธิพลในระดับ

ชาติ และศูนย์กลางอยู่ที่ความทรงจำของสาธารณะในการทำงานเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคมมากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อผลประโยชน์ของทางการเมืองมากกว่าผลประโยชน์ของท้องถิ่น

นอกจากนี้ ยังมีการใช้ความทรงจำจากเรื่องเล่าจากเบื้องล่างในการเรียกร้องสิทธิบางประการจากรัฐ Donald S. Moore (1993) ที่ได้ศึกษานิเวศวิทยาทางการเมือง ชาติพันธุ์วิทยา และการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐกับผู้คนในที่ราบสูงทางทิศตะวันออกของประเทศซิมบับเว ได้แสดงให้เห็นการใช้ความทรงจำร่วมทางสังคมในการต่อสู้กับอำนาจรัฐ ผ่านการใช้เรื่องเล่าในการอธิบายความชอบธรรมในการตั้งถิ่นฐาน และเป็นความทรงจำร่วมที่ใช้ต่อสู้กับความพยายามของรัฐในการขยายอาณาเขตของพื้นที่อนุรักษ์ ขณะที่ กฤษณะ โชติสุทธิ (2565) ที่ศึกษาความทรงจำร่วมต่อพรรคคอมมิวนิสต์ของผู้คนบ้านเสาหิน หลังจากยุคสงครามเย็นสิ้นสุดลง รัฐบาลไทยเลือกเน้นขยับสถานะของพื้นที่จากท้องถิ่นกลายเป็นพื้นที่แห่งชาติ ผ่านการประกาศใช้นโยบายความมั่นคงและป่าสงวน จนทำให้ผู้คนในพื้นที่ถูกกดขี่จากอำนาจรัฐอีกครั้งหนึ่ง และมีความทรงจำร่วมในลักษณะของการโหยหาอยากกลับไปใช้ชีวิตในยุคคอมมิวนิสต์ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เขาบ้านรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของป่า และปัจจุบันชาวบ้านยังคงมีปฏิบัติการต่อความทรงจำด้วยการรอคอยผู้ที่จะเข้ามาทำให้การถูกกดขี่คลี่คลายลง

นอกเหนือจากพื้นที่ที่สัมพันธ์กับการต่อสู้ระหว่าง CPT กับรัฐบาลไทยในอดีต จะถูกทำให้กลายเป็นสภาพเป็นอื่น ถูกช่วงชิงการให้ความหมาย และสร้างวัตถุนบนพื้นที่โดยรัฐบาลไทยแล้ว หลังการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ผู้คนที่เคยเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ยังคงสร้างความสัมพันธ์กับอดีตในยุคสงครามเย็น ในรูปแบบต่างๆ บนพื้นที่บ้านนาบัว จังหวัดนครพนม งานศึกษาของ นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2557) ได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของผู้คนหลังจากการถูกตีตราว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ผู้คนเหล่านั้นได้ช่วงชิงการตีความจาก “หมู่บ้านคอมมิวนิสต์” ให้กลายเป็น “หมู่บ้านประวัติศาสตร์” ด้วยการจัดงานรำลึกวันเสียงปืนแตก 7 สิงหาคม จน

เป็นทุนสัญลักษณ์ที่ใช้ในการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมือง และขอมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎและกติกาในสนามพื้นที่ทางการเมือง ในพื้นที่เดียวกัน ทิฆัมพรสิงโตมาศ (2560) ได้แสดงให้เห็นถึงความไม่ราบรื่นของการสร้างอัตลักษณ์ร่วมเป็นผลมาจากการที่สมาชิกในสังคมมีบทบาททางสังคมที่แตกต่างกัน และมีการแบ่งปันความทรงจำคนละชุด อย่างไรก็ตาม ชุมชนได้พยายามจัดการความไม่ลงรอยเพื่อให้อัตลักษณ์ร่วมสามารถดำรงอยู่ได้ ในกรณีของการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในภาคใต้ มีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในการเรียกคืนความทรงจำที่เป็นบาดแผล งานศึกษาของ จุฬารัตน์ ดำรงวิถิธรรม (2562) ได้ศึกษาไปยังชุมชนลาลินธุ์ อำเภอสรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง ที่มีการปราบปรามผู้ต้องสงสัยว่าเป็น CPT ด้วยการจับผู้ต้องสงสัยเผาลงในถังน้ำมัน หลังชาวบ้านออกจากป่า ประสพการณ์ในครั้งนั้นได้ตามลมหกหลอนในความทรงจำตลอดมา กระทั่งต่อมา มีการสร้างอนุสรณ์สถานถ้ำแดง และมีการจัดงานรำลึกถึงเหตุการณ์ดังกล่าว ท่ามกลางความแตกต่างทางความเห็นระหว่างคนในพื้นที่กับสหราชอาณาจักร ในเมือง จากงานศึกษาที่เกี่ยวข้องได้ชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของอดีตที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐบาลไทยในยุคสงครามเย็น ผ่านการจัดการโดยรัฐและชุมชน

แม้ผู้คนข้ามแดนจะมีการเคลื่อนย้ายร่างกายเพื่อการดำรงชีวิตไปในพื้นที่ที่ปราศจากอำนาจรัฐในการจัดการความทรงจำ แต่งานศึกษาจำนวนหนึ่งยังได้อธิบายถึงความทรงจำของผู้คนข้ามแดน อารีรัตน์ สว่างศรีเครือ และบุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล (2567) ได้ศึกษาอดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกาที่กลับมาดำรงชีวิตในไทย ซึ่งยังคงมีความทรงจำเกี่ยวกับการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และมีการรื้อฟื้นประสบการณ์ผ่านความทรงจำของปัจเจกที่สะท้อนถึงการสร้างความทรงจำร่วมกัน ผ่านเหตุการณ์และวัตถุในฐานะแหล่งความทรงจำที่ข้ามผ่านห้วงเวลาและสถานที่ ในขณะที่ความทรงจำที่แตกต่างกันของแรงงานอพยพยังพบในงานศึกษาของ Marianne Debouzy (1992) ในเรื่อง *ในเงาของเทพีเสรีภาพ: ผู้อพยพ คนงาน และพลเมืองในสาธารณรัฐอเมริกัน ค.ศ. 1880-1920* จากการศึกษาพบว่า ท่ามกลางการฉลองพิธีเปิดเทพีเสรีภาพที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองความ

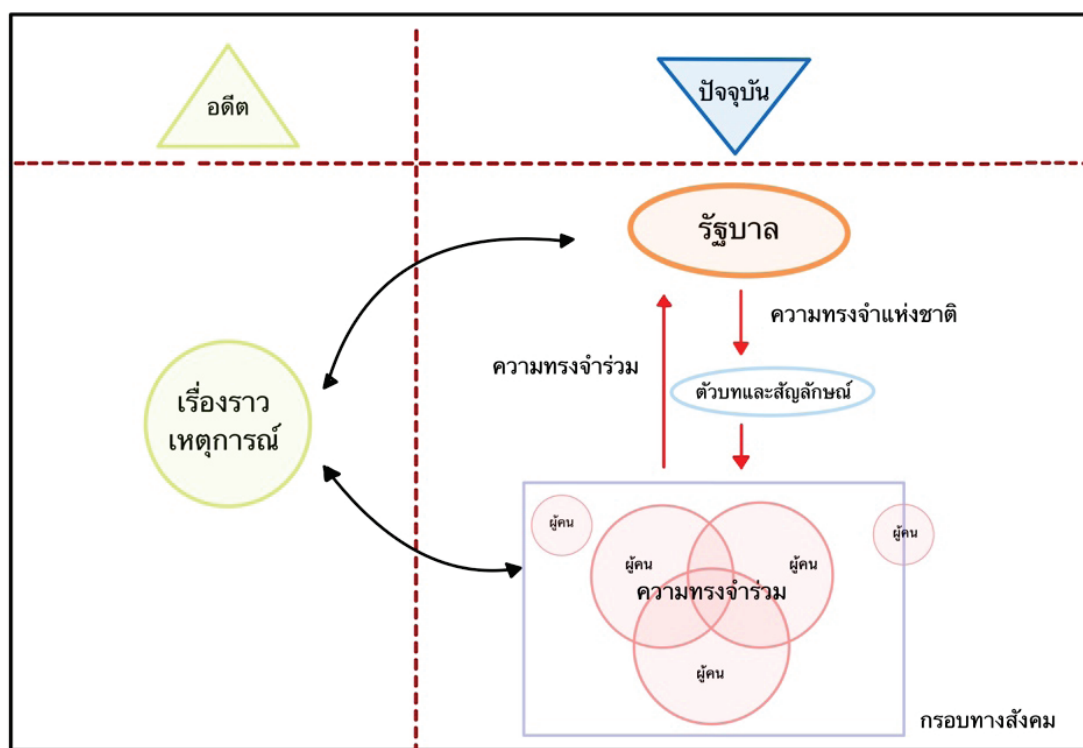
สำเร็จใน ค.ศ. 1886 แต่เหตุการณ์ปราบปรามแรงงานที่ Haymarket ในปีเดียวกัน ได้แสดงให้เห็นความตึงเครียดภายในสังคม กระทั่งเกิดการให้นิยามดินแดนอเมริกาในฐานะของ “ดินแดนแห่งเสรีภาพ” และ “นรกของชนชั้นกรรมาชีพ” ของคนงานผู้อพยพ ขณะที่ยานศึกษาของ กฤษณะ โชติสุทธิ์ (2561) ที่ศึกษาความทรงจำของแรงงานพม่าบนพื้นที่จังหวัดระนองที่ปราศจากอำนาจของรัฐบาลพม่า กลับพบว่า แหล่งความทรงจำต่อผู้อพยพได้ปรากฏในรูปแบบของวัตถุสัญลักษณ์ และการปฏิบัติการต่อแหล่งความทรงจำผ่านวิธีการต่างๆ จนเห็นลักษณะของการผลิตซ้ำ การถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และไหลเวียนความทรงจำร่วมต่อผู้อพยพบนพื้นที่จังหวัดระนอง อีกทั้งแรงงานพม่าจำนวนมากยังให้ความหมายต่อผู้อพยพทั้งในลักษณะที่ประสานและขัดแย้งกับการส่งผ่านความทรงจำโดยรัฐบาลพม่า

6. สรุป

หากมองย้อนกลับมายังการศึกษาความทรงจำร่วมในฐานะวิวิธวิทยาการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่าง พบว่า กรอบทางสังคมที่สมาชิกทางสังคมมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ทั้งสังคมบนพื้นที่จริงหรือสังคมเสมือน ต่างทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำ ส่งผ่าน ไหลเวียนเรื่องเล่าของอดีตให้ดำรงอยู่ในปัจจุบัน ขณะเดียวกันรัฐที่มีอำนาจชอบธรรมบนพื้นที่สาธารณะได้พยายามสร้างความทรงจำแห่งชาติในยุคปัจจุบัน เพื่อควบคุมเวลาของอดีตกับอนาคต หากกรอบทางสังคมเป็นไปในทิศทางเดียวกับความทรงจำแห่งชาติ ความทรงจำร่วมจะมีลักษณะของการประสานกับความทรงจำแห่งชาติ หรือความทรงจำแห่งชาติเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างอคติระหว่างประเทศ ขณะกรอบทางสังคมที่มีลักษณะเหลื่อมหรือซ้อนทับแบบไม่แนบสนิทกับกรอบในการดำเนินนโยบายหรือทิศทางของรัฐบาล อาจส่งผลให้เรื่องเล่าของผู้คนที่ถือเป็นเรื่องเล่าจากเบื้องล่างสามารถสร้างความทรงจำร่วมที่แตกต่างจากความทรงจำแห่งชาติ เรื่องเล่าที่เกิดจากเบื้องล่างอาจเป็นความทรงจำที่ปะทะหรือขัดแย้งกับความทรงจำแห่งชาติ จนชาติต้องปรับเปลี่ยนการสร้าง ความทรงจำแห่งชาติในรูปแบบใหม่ นอกจากนี้ ภายในสังคมใดสังคมหนึ่ง

หากมีเรื่องเล่าที่หลากหลาย เรื่องเล่าที่แตกต่าง หรือแม้กระทั่งมีการปะทะกันของเรื่องเล่าชุดต่างๆ ภายในสังคมนั้น อาจเป็นผลมาจากกรอบทางสังคมที่เปิดกว้างและยืดหยุ่นให้สมาชิกของสังคมสามารถมีเรื่องเล่าเป็นของตนเอง จนความทรงจำร่วมถือเป็นหนึ่งในวิถีวิทยาในการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่าง

ภาพที่ 1 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำแห่งชาติกับความทรงจำร่วม

ดังนั้น ความทรงจำร่วมในฐานะวิถีวิทยาการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่างจึงมีความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ตามศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ความทรงจำร่วมทางประวัติศาสตร์ อาจเป็นวิถีวิทยาในการศึกษามุมมองของบุคคลชายขอบ ซึ่งถูกมองข้ามในบันทึกประวัติศาสตร์ และนำเสนอมุมมองที่หลากหลายเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต ความทรงจำร่วมทางสังคมวิทยา อาจสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยม ความเชื่อ และอัตลักษณ์ผ่านเรื่องเล่าจากเบื้องล่าง เผยให้เห็นปัญหาและอุปสรรคที่บุคคลชายขอบเผชิญ เสียงของผู้ถูกกดทับ และช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ ความทรงจำ และอัตลักษณ์ และนำเสนอ

มุมมองจาก “เบื้องล่าง” เกี่ยวกับประเด็นทางสังคม *ความทรงจำร่วมทางมานุษยวิทยา* อาจนำเสนอมุมมองและประสบการณ์ของกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย ช่วยให้เข้าใจวัฒนธรรม ความเชื่อของกลุ่มคนต่างๆ สร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม ความทรงจำ และอัตลักษณ์ และนำเสนอมุมมองจาก “ภายใน” เกี่ยวกับวัฒนธรรมของกลุ่มคน *ความทรงจำร่วมทางรัฐศาสตร์* อาจเผยให้เห็นเสียงของผู้ถูกกดทับ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้กับรัฐ ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ อำนาจ จนความทรงจำร่วมในฐานะวิถีวิทยาการศึกษาเรื่องเล่าจากเบื้องล่าง ถือเป็นหนึ่งในวิถีวิทยาที่อาจก่อให้เกิดประโยชน์ในศาสตร์ด้านต่างๆ และประยุกต์ใช้ข้ามศาสตร์ได้หลายแขนงเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนในโลกยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤษณะ โชติสุทธิ (2561), “องซาน: ความทรงจำร่วมของแรงงานพม่าในจังหวัดระนอง”, *Asian Journal of Arts and Culture*, 17(2): 49-74.
- _____. (2562), “ธนบัตรพม่ากับการเปลี่ยนแปลงความเป็นชาติ: จากยุคอาณานิคมถึงยุคปัจจุบัน”, *Thai Journal of East Asian Studies*, 23(2): 102-120.
- _____. (2565), “สหายคอมมิวนิสต์ไทย-พม่า: การดำรงอยู่ของความทรงจำร่วมทางสังคมข้ามพรมแดนบนพื้นที่บ้านเสาหิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน”, รายงานวิจัย.
- จุฬารัตน์ ดำรงวิจิตรธรรม (2562), *ถังแดง: การซ่อมสร้างประวัติศาสตร์และความทรงจำหลอนในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทิฆัมพร สิงโตมาศ (2560), “หมู่บ้านเสียงปืนแตก: ประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวทางการเมืองและการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นบ้านนาบัว”, *วารสารธรรมศาสตร์*, 36(3): 112-147.
- นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ (2557), “การช่วงชิงพื้นที่การเมืองระหว่างรัฐ และท้องถิ่น กรณีศึกษา หมู่บ้านผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยในภาคอีสาน”, *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 10(2): 131-157.
- วิเชียร อินทะสี (2565), “ความทรงจำร่วม อัตลักษณ์ชาติ และนโยบายต่างประเทศเกาหลีใต้: กรณีข้อพิพาทนางบำเรอสงครามและคนงานบังคับเกาหลีระหว่างเกาหลีใต้กับญี่ปุ่น”, *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 22(3): 157-181
- สรรัตน์ จิรบรรวิสุทธิ และปรีดา อัครจันทโชติ (2563), “การประกอบสร้างและการสื่อความหมายของความทรงจำร่วมในบทละครโทรทัศน์อิงประวัติศาสตร์ของไทย”, *วารสารนิเทศสยามปริทัศน์*, 19(2): 8-29.
- อารีรัตน์ สวงศ์เครือ และบุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล (2567), “ประสบการณ์การย้ายถิ่นและความทรงจำของอดีตแรงงานข้ามชาติไทยในแอฟริกา”, *วารสารพัฒนศาสตร์*, 7(1): 66-99.

ภาษาอังกฤษ

- Anderson, B. (1991), *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Assmann, J. (1997), *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bergson, H. (1991 [1896]), *Matter and Memory*, New York: Zone Books.
- Billig, M. (1995), *Banal Nationalism*, London: Sage.
- Bodnar, J. (1992), *Remaking America: Public Memory Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, New Jersey: Princeton University Press.

- Casey, E. (2004), "Public Memory in Place and Time", in Phillips, K. (ed.), *Framing Public Memory*, Alabama: University of Alabama Press.
- Connerton, P. (1989), *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Debouzy, M. (1992), *In the Shadow of the Statue of Liberty: Immigrants, Workers and Citizens in the American Republic 1880-1920*, Illinois: University of Illinois Press.
- Erll, A. (2011), *Memory in Culture*, London: Palgrave Macmillan.
- Fentress, J. and Wickham, C. (1992), *Social Memory*, Cambridge: Blackwell.
- Gillis, J. (1994), "Memory and Identity: The History of a Relationship", in Gillis, J. (ed.), *Commemorations: The Politics of National Identity*, New Jersey: Princeton University Press.
- Halbwachs, M. and Coser L. (1992), *On Collective Memory*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hobsbawm, E. and Ranger, T. (2015), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Huyssen, A. (1995), *Twilight Memories: Making Time in a Culture of Amnesia*, London: Routledge.
- Lowenthal, D. (1985), *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Margalit, A. (2002), *The Ethics of Memory*, Massachusetts: Harvard University Press.
- Misztal, B. (2003), *Theories of Social Remembering*, London: Open University Press.
- Moore, D. (1993), "Contesting Terrain in Zimbabwe's Eastern Highlands: Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggles", *Economic Geography*, 69(4): 380-401.
- Mosse, G. (1990), *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford: Oxford University Press.
- Nora, P. (1989), "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, 26: 7-24.
- _____. (1996). *Realms of Memory, Vols 1-3*, New York: Columbia University Press.
- Novick. P. (1988), *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Renan, E. (1990 [1882]), "What Is a Nation", in Bhabha, H. (ed.), *Nation and Narration*, London: Routledge.

- Schwartz, B. (2000), *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*, Chicago: Chicago University Press.
- Smith, A. (1997), "The 'Golden Age' and National Renewal", in Hosking, G. and Schopflin, G. (eds.), *Myths and Nationhood*, New York: Hurst & Company.
- Thelen, D. (1989), "Memory and American History", *The Journal of American History*, 75(4): 1117-1129.
- Wertsch, J. (2008), "Collective Memory and Narrative Templates", *Social Research*, 75(1): 133-156.
- Xu, H. et al. (2021), "Zheng He: The Construction of Collective Memory of Zheng He in Zheng He Park in Jinning District, Kunming, Yunnan Province of China", *Journal of Language, Religion and Culture*, 10(1): 130-156.